

## Hiteles és reprezentatív emlékezet

### Gondolatok a könyvtárban

*Mi azt mondjuk a népnek: „Amit tudsz, nagy érték, az ősök hagyománya, a magad lelke igaz kifejezése. Olyan érték, hogy mi, a műveltek is, tőled tanuljuk el, mert mi már elfeledtük, idegen szellemi javak utáni kalandozásainkban. Becsüld meg, erősödj meg benne, mert ha többre akarsz menni, csak erre építhetsz.“*

KODÁLY ZOLTÁN

Az *Igy tudom, így mondom — A régi falu emlékezete* című könyv\* hőseiről szólok. Arról a 281 falusi emberről-asszonyról — Romániában élő magyar anyanyelvű állampolgárokról —, akiknek beszédét 1975—1979 között hangszalagra rögzítette, majd ebből az „aranszalagtár“-ból lejegyezte, és negyedszáz témakörbe csoportosítva 370 lap terjedelmű nagy kötetbe szerkesztette a Kovászán tanárkodó Gazda József.

Ugy vélem, kötelességem rávilágítani arra, hogy ez az „emlékezet“ mennyire „reprezentatív“ és mennyire „hiteles“: hogy szélességében és mélységében vajon hűségesen tükrözi-e hagyományos népeletünket. Vizsgálódásunkhoz azért is szükségünk van a szélességre (extenzitás) és a mélységre (intenzitás) mint objektív megközelítési elvekre, mert mércénk szükségszerűen szubjektív: saját élményeinkhez, valamint népismereti olvasmányainkhoz tudjuk csak hasonlítani a mostanában eltűnő hagyományos falusi életnek e kötetből kibontakozó képét.

Mindennemű néprajzi gyűjtés alapvetően fontos feladata az alkalmas adatközlők kiválasztása. A sorsuk alakulásáról, emlékeikről megkérdezettek természetesen valamennyien felnőt, sőt többségükben koros emberek, közülük mindössze ketten nem töltötték még be a 30. életévüket, 136-an viszont 70 évnél idősebbek. Szavaik nyomán valóban „a régi falu emlékezete“, Románia őstermelő (földművelő, állattenyésztő) magyarságának hajdani élete bontakozik ki az olvasó tudatában.

Az *Igy tudom, így mondom* adatközlői (ha úgy tetszik: hősei) mintegy 600×300 kilométeres térségben élnek: az ország nyugati határszélétől, a Bánságtól, Bihartól, a Partiumtól, a Szamosháttól és Máramarostól a történelmi Erdélyen és Gyimes-völgyén keresztül Moldváig, azaz az alföldiesen í-ző magyarság területeitől az északi, az sz-elő és a székely-csángók lakta településekig, nyelvterületünk legkeletibb sávjáig.

Láthatjuk, hogy térben, területi szélességét tekintve is teljességre törv gyűjtőmunkát vállalt Gazda József. Ebben a vonatkozásban könyve Jagamas János—Faragó József *Romániai magyar népdalok* című páratlan folklórkiadványunkhoz meg Szabó T. Attila *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárához*, valamint a kiadásra váró *Romániai magyar nyelvatlashoz* hasonlítható.

Az *Igy tudom, így mondom* kötet értékelésére választott második vizsgálódási szempontunk — az intenzitás teljessége, teljesértékűsége — tekintetében nehezebb véleményt alkotnunk, bár ez esetben az időbeli távlatokat vehetnénk számba, azt, hogy alkalmanként az emberi memória, illetve a népemlékezet milyen mélységeibe sikerül bevilágítania a — mindig díszkréten háttérbe húzódo — kérdezőnek meg a válaszolóknak.

Erdemesnek tűnik megjegyezni azonban, hogy ez a kollektív emlékezet alig terjed a harmadik-negyedik emberöltő élményvilágánál messzebbre. Így nagyszü-

\* Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1980.

leink-dédszüleink alig-alig tudnak, tudtak érdemleges felvilágosítást adni fölmenőik (vagy tágabban: őseik-őseink közösségének, falujának, vidékének) 1848—1849-es vagy önkényuralom kori élményeiről, eseményeiről. A ma élő legöregebbek tudatában is a három-négy emberöltőnél régebbi múlt utáni közvetlen kutatás kevés eredményt ígér, inkább csak töredékes, kusza, ködös, szerencsés esetben népmondává mitizált történetek kerülhetnek felszínre.

Az ennél ősbibb, a valóban „hajdanvolt“ népi világ üzenetei tehát nem közvetlenül az élő emlékezet, hanem a „néprajzi kövületek“ vizsgálata révén fejthetők meg. Természetesen nem tárgyakra utalok, hanem például népszokásainkra és régi stílusú népzeneinkre.

Téli napfordulás alakoskodó népszokásaink egy része az ezer-kétezer-háromezer esztendővel ezelőtti samanisztikus hitvilágunk elemeinek továbbélési formája, lehetősége. Ismeretes, hogy parasztzenénk régi (pentaton kvintváltó és ugor stb.) rétege ugyancsak az uráli és Urálon túli őstörténetünknek máig élő „kövülete“. Eppen ezért különösen sajnálatos, hogy népszokásaink összegyűjtése érdekében alig tettünk valamit a néphagyományunk változása tekintetében is sorsdöntő utóbbi 30-40 esztendőben.

A Gazda József által most közzétett hatalmas anyagnak — szükségszerűen — csupán egyik rétegét alkotják a valóban archaikus hagyományra rávilágító szövegek: a dramatikus népszokásaink mellett például a népi gyógyításra és a népi hitvilágra vonatkozó részletek.

Nyilvánvaló tehát, hogy az *Így tudom, így mondom* kötet emlékezői jórészt az elmúlt három emberöltő (az elmúlt évszázad) földműves-állattenyésztő világáról tájékoztatnak — és mint a legilletékesebbek: hitelesen.

Új műfajt teremtett népismereti irodalmunkban Gazda József: a mozaikkockaként olykor csak egy mondatnyi töredékekre bontott szövegek összessége egyedülállóan gazdag és csodálatosan színes, monumentális körképet alkot. Itt jegyzem meg, hogy ezt, a — jól átgondolt tematikai vezérelvet követve egymás mellé illesztett különböző nyelvjárású, különböző személyektől vett szövegtöredékekből kibontakozó széles, de a mindennapi élet, valamint a jeles napok mélységeit is bemutató — mozaik-körképet jól egészíti ki Gazda 115 szép, dokumentumértékű fényképfelvétele a könyv hőseiről és környezetükről. Az ötletes-elegáns borító G. Olosz Ella ízlését dicséri. (Sajnos azonban, a kolozsvári és a nagyváradi nyomdától „megszokott“ gyarló sokszorosításban némelyik fotó alig élvezhető. — Érdemes lenne elgondolkozniuk az illetékeseknek is azon a furcsaságon, hogy ugyanezek a nyomdák folyóirataink képmellékleteit könyveinkénél sokkal magasabb színvonalon képesek előállítani.)

A kötet szám szerint 281 adatközlője elegendőnek tűnik ahhoz, hogy képviselje mindazokat a hazánkbeli falusi embereket, akiknek „anyanyelve magyar“. Nyilvánvaló azonban, hogy mindenhová, minden érdemes személyhez nem juthatott el Gazda József; a gyűjtésre, lejegyzésre fordított négy esztendő is rövid időnek tűnik. Föltétlenül kívánatos lenne a gyűjtést társadalmisított formában továbbfolytatni, kiteljesíteni!

Magnója számtalan fiatalnak van, s annál hasznosabbra, hogy segítségével nagy-szülei-dédszülei múltját rögzítse, alig használhatná. A *Zsuzsi baba* meg a *Sípaldobbal* gyűjtőmozgalom iránti hatalmas érdeklődés, a begyűlt anyag tudományos értéke bizonyítja, hogy érdemes a fiatalabb generációt bevonni a néprajzi kutatómunkába. A gyűjtés kiszélesítésének erkölcsi haszna ifjúságunk néphagyomány iránti érdeklődésének fokozódása lenne — Kodály szellemében: „Becsüld meg, erősödj meg benne, mert ha többre akarsz menni, csak erre építhetsz.“

Talán megint a sepsiszentgyörgyi múzeum vállalhatná az ügy fölkarolását. Gondoljuk meg, őseink szóttese-varrottasa, ekéje-kapuja — esetenként a konzerválás szándéka nélkül is — évszázadokat átvészeltetett és még átvészeltet, beszéde, hangja azonban...

Milyenek vagyunk? Erre a kérdésre is választ kapunk, ha figyelmesen „meghallgatjuk“ az *Így tudom, így mondom* hőseit. Eleink falusi élete, könyörtelenül nehéz munkájuk és egyéb megpróbáltatásai ellenére nyugodtabb, lassúbb folyású, az ember természetes biológiai életritmusához inkább igazodó volt, mint a miénk, stresszszorozatoktól gyötört, állandóan rohanó mai városlakóké. Nemhiába szokták csodálkozással vegyes megrovással szóvá tenni a korosabb falusi emberek „a mai fiatalok“ örökös izgatott lótas-futását.

Az előtűnk járó, falun élő nemzedékek beszédmódja tempósabb, kimértebb, mint a városlakó vagy a városon dolgozó ifjaké, de sokkal-sokkal tömörebb, tömönyebb is: kevés szóval sokat mondó. (Az esetleges ismétléseiknek majdnem mindig többletértékük, többletfejező funkciójuk van.) Ez a csaknem redundanciamentes beszédmód teszi az említett „mozaikkockákat“, beszédtöredékeket fényessé, olykor-

olykor sziporkázóan csillogóvá. Különösen akkor szépek ezek a mondatok, amikor a hagyományok csiszolta beszédfordulatok, sőt folklorisztikus szóképek mögül föl-sejlik egy-egy gazdag lelkivilágú személyiség, aki persze nem elkopott közhelyekben fejezi ki magát, hanem jellemző élethelyzeteket villant föl néhány szóval.

A rossz magaviseletű asszonyokról emlékezik az 1902-es születésű Szabó Mihály bácsi, Kálnokról: „Az olyanra szokták mondani, hogy kajtár az eleje... Vótak ezelőtt, a régi időkbe. Sok gyereke vót, ügyes volt az asszony, s gabonáét, egy véka gabonáét megtette. Kenyér kellett. A kényszer vitte rá.” Falubelije, az 1908-as születésű Kartuly Gábor bácsi összefoglalása szerint „Azt mondja a közmondás: Ha jól vagy es, az asszonynak köszönd, s ha rosszul vagy, akkor es az asszonynak köszönd. Me, ha megértés van, megélhetőség es van, de ha hercehurca van, egyik erre húz, a másik arra, akkor nincsen semmi jól.”

Tudjuk, nem idegen a természeti környezetben élő parasztságtól a dolgokat nevükön nevező, szókimondó fogalmazás, amelyet azonban sohase tévesszünk össze az őrmesterek vagy a gyakran italos kocsisok tónusával! Még akkor sem, ha azt is tudjuk, hogy a „parasztos” jelző (éppen a népnyelvben) durvát, csiszolatlant, faragatlant, átvitt értelemben pedig tanulatlant, nyersét, modortalant is jelent. Az elsőként idézett 79 esztendő háromszéki öregember bizony nem így, nem „parasztosan” mondta el a magáét. Ugyanakkor megfigyelhetjük — faluja jó híre érdekében — a társadalmilag súlyos megítélés alá eső paráznság erős motiválását: nem ma történt, és bár pénzért esett meg, de kényszerűségből. „Ne érje rossz szó a házunk elejét!” Már-már csak egy lépés választja el ezeknek az „ügyes” asszonyoknak esetét a balladabeli Fehér Anna tragédiájától... És milyen messze vagyunk korunk szentesített szabadosságától!

Második példánk mondója valószínűleg sohasem hallott a feminizmusról — furcsállná is bizonyosan. De tudja je, hogy az emberséges férfinak meg kell becsülnie társát, a családi boldogulás és boldogság zálogának tekintett tisztá erkölcsű asszonyát, élete párját.

A moldvai csángóknak a fentiekkel egybecsengő erkölcsi fölfogását közvetíti az 1919-ben született Andrika Antalné Csurár Magda, Nagypatakról: „Ullian vót, és lesz. Egy darabik nezik, sz osztán felejtik el. Az erdő aszusz ág nélkül sze nem vót, sze nincsen, sze nem esz lesz. Hol van az az erdő, hogy aszu fa nem legyen? Tud-e valahol? Ullian nem lehet legyen. Azét nem lehet legyen a népszég között esz olyan parasztság nélkül.” (Mindhárom szöveg a kötet 137. lapjáról való.)

Ez a harmadikul idézett vélemény a köznyelvünktől leginkább eltérő magyar nyelvjárásban hangzott el, az sz-elő csángókén. Magda nénié mellett még negyedszáz moldvai magyar adatközlő mondásait olvashatjuk, tíz településről, ebben a kiváló népismereti munkában.

Már esett szó az *Igy tudom, így mondom* kötet adatközlőinek tizenkét tájegységbe sorolásáról, illetve ezeknek a tájegységeknek nyelvjárási különbözőségeiről, nyelvi változatosságáról, sokféleségéről. Itt az ideje rámutatnunk arra is, hogy Kalotaszeg és a Maros mente, Háromszék és Bánság, Szilágyság és Barcaság, Szamos-hát-Máramaros és Udvarhely vidéke, a Kis-Küküllő mente és Gyergyó vidéke, a Csíki-medence és a Gyimes-völgy, valamint Moldva csángó falvainak e kötetben szereplő hőseit nyelvjárási különbözőségeik ellenére erős kohéziós erő vonzza egymáshoz: az azonos etnikumból következő szemléletbeli, felfogásbeli hasonlóság, valamint a nyelvi, kulturális, felsőfokon pedig a nemzetiségi azonosságtudat.

Aki tehát kíváncsi arra, hogy milyen a romániai magyarság, és hogy nemzeti-ségünk milyen véleményt alakított ki generációkon keresztül önmagáról, világáról, múltjáról, autentikus formában megtalálhatja a kötet lapjain. (Úgy vélem, minimális korrekcióra lenne csupán szükség: ugyanis nemzeti-ségi kultúránkat őrző városi öregjeink nézetei a világ legalapvetőbb dolgairól valamelyest eltérhetnek falusi kortársaiktól.)

Megható öregjeink múltba kapaszkodása, hagyományhűsége, mely anyanyelvünk mellett a legfontosabb megtartó erő. Ha a szükségszerű és elkerülhetetlen életforma-változások ellenére mi magunk és a következő generációk is az őrekeihez hasonló érzelmekkel ragaszkodunk ezekhez, az évezredek történelmi viharai között mindmáig megtartó erőkhöz, akkor nem kell félnünk Herder 1791-ben megfogalmazott baljós proféciájának teljeseződésétől.

Nos, az *Igy tudom, így mondom* kötet, valamint minden hazai magyar néprajzi kiadvány iránt megnyilvánuló hatalmas érdeklődés arra enged következtetni, hogy városaink-falvaink könyvvásárló közönsége elfogadja Kodály bevezetőül idézett tanításának igazságát: tudatában van a néphagyomány megtartó erejének, és tudván tudja, hogy az általános emberit minden nép csak nemzeti saájtságain át közelítheti meg.

Katona Ádám

# Könyv a gyógyszertervezésről

„Korunk emberét a születéstől a haláláig állandóan kísérik a gyógyszerek” — állapítja meg Buchwald Péter és Bodor A. András\*, és ezzel fel is hívják figyelmünket egy olyan jelenségre, amely nem tudatosodik kellőképp valamennyiünkben. Néhány évtizeddel ezelőtt még azt valottuk, hogy az exogén (a külvilágból az emberi szervezetbe jutó) anyagok két nagy csoportja: az élelmiszer és a gyógyszer közötti lényeges különbség, hogy az előbbi fogyasztása folyamatos jellegű, míg az utóbbi csak időszakos. Eredeti elképzelésünk szerint tehát gyógyszerre csak a beteg embernek van szüksége. A gyógyszer „szükséges rossz”, amelyet csak akkor ír fel az orvos, ha adagolása elkerülhetetlen. Sok szempontból ma is „kétélyű fegyvernek” tekintjük, melynek használata akkor indokolt, ha az elérhető eredmények érdekében vállaljuk az esetleges károsodások kockázatát. Korunk embere viszont túl hamar nyúl gyógyszerhez, ezúton szeretné megoldani legkülönbözőbb panaszait: alvászavarát, „idegességét”, fájdalomérzeteit, emésztési nehézségeit. Ma többet foglalkoztat bennünket egészségünk, a lakosság több gyógyszerrel ismer és használ, mint bármikor. Kérdés viszont, hogy a gyógyszert — elsősorban azt, amelyet nem orvos ír elő — valóban ismerjük-e? Tétovázás nélkül állíthatjuk, hogy nem. Már csak azért sem, mert keveset vagy semmit sem tudunk arról a tervezési folyamatról, amelynek eredményeképpen megszületik a gyógyszer.

Múlt időt kellett volna használnom; a helyzet megváltozott — Buchwald Péter és Bodor A. András könyve ugyanis — irodalmunkban az első ilyen jellegű munka — bemutatja a gyógyszerkutatás és -tervezés lényegét. Kötetük nemcsak eleget tesz az ismeretterjesztő irodalom leglényegesebb követelményeinek, hanem iskolapéldájának is tekinthető: egyaránt szól az olvasók széles táborához és a szakemberhez. A legigényesebb ismeretterjesztő munkák a fejlődési folyamat bemutatásával, az egész terület átfogó jellemzésével, az alapösszefüggések kidomborításával a szakembert is elgondolkodtatják, a beavatottnak is újat nyújtanak — mint az itt szóban forgó könyv.

A szakavatott szerző, amikor ilyen át-

fogó jellegű munkát közöl, szinte önletrajzot ír, a legszerényebb önletrajzot, amely létezhet: ő maga nem szerepel benne név szerint, egyéni hozzájárulásaira sem hivatkozik. Az olvasó éri, hogy ilyen alapos ismeretekre, ilyen széles áttekintésre csak az tehet szert, aki személyes tapasztalataira támaszkodik. Bármennyire valószínűtlennek tűnik éppen átfogó jellege miatt, a kötet nem kompiláció, nem összeszedett adathalmaz, hanem régóta gyűlő tapasztalatok eredménye.

Hadd mutassam be a szerzőket, Buchwald Péter kutató vegyész, több mint két évtizede dolgozik a kolozsvári gyógyszervegyészeti kutatóintézetben; a kémiai tudományok doktora, 29 gyógyszer vagy köztestermék előállításí folyamatát dolgozta ki, ennek kétharmadánál mint a kutatócsoport vezetője. Antibiotikumok, mésztartalmú szerves készítmények, fájdalomcsillapítók (Algocalmin), reumaellenes szerek technológiája fűződik a nevéhez (ezek majd mindegyikét szabadalom védi); tucatnál több közleménye jelent meg román és angol nyelven. Bodor A. András is a vegyészeti tudományok doktora, több mint egy évtizede dolgozik az említett kutatóintézetben. Főbb kutatási területe a szterinvázas hormonok szintézise, a szükséges ipari eljárások kidolgozása; közleményei román, angol és német nyelven jelentek meg. A méltatott könyv három, nagyjából egyforma terjedelmű fejezete közül a műltra és a jelenre vonatkozókat az első szerző, a távlatokat körvonalazót a második írta.

A gyógyszerkutatás múltjának vázolása nem szabványos történeti bevezetés, hanem a fejlődési irányok bemutatása, amely könnyedén, olvasmányosan, de igényesen ismerteti meg az olvasóval az alapfogalmakat: kemoterápia, hatásmechanizmus, a kémiai szerkezet és biológiai hatás közötti összefüggés, receptorok. Néhány alapvetően fontos gyógyszercsoport — a szulfamidok, az antibiotikumok, a vitaminok, a nyugtató és altató gyógyszerek — példáján ismerjük meg a gyógyszerkutatás alapilléreit. A jelenre vonatkozó fejezet *A gyógyszeripar és a társadalom* címet viseli. Benne van minden, amit a gyógyszeripar leglényegesebb egészségügyi és gazdasági vonatkozásairól ismerni illik és kell. A távlatokra és lehetőségekre vonatkozó harmadik fejezet a receptorelmelet, a hatás és ellenhatás korszerű bemutatásán túlmenően a további fej-

\* Buchwald Péter—Bodor A. András: A gyógynövényektől a megtervezett gyógyszerekig. A gyógyszerkutatás múltja, jelene és lehetőségei. Dacia Könyvkiadó, Kvár-N., 1981.

lődés útját tárja fel anélkül, hogy kalandos jóslatokba bocsátkozna.

Abból indultunk ki, hogy a gyógyszer bevonult mindennapi életünkbe, s a jövőben minden bizonnyal még inkább ez lesz a helyzet. Szélsőséges és sokszor végzetes esetektől eltekintve nehezen lehet megszabni azt a határt, amely a normálást a kórostól elválasztja. A beteg panaszai, közérzete és a kimutatható alakai vagy biokémiai elváltozások nem mindig arányosak. Ijesztő leletek ellenére a beteg viszonylag jól érezheti magát — és fordítva: van aki évtizedeken keresztül vizsgáltatja és kezelteti magát, s végül is szép kort ér meg lényegében egészségesen (ha ilyenkor a betegségtudat normális állapotnak tekinthető). A gyógyászatban igen sok a szubjektív tényező, ami szükségszerűen vonatkozik a gyógyszeres kezelésre is. Egy-két évtizeddel ezelőtt még a „csodagyógyszerek” korát éltük, számtalanszor értesültünk arról, hogy „megtalálták” ennek vagy annak a kórfolyamatnak gyógyszerét. De hát van olyan gyógyszer, amely egymagában és minden esetben megoldást jelenthet? A kutatás tervszerű jellege alapján arra lehetne következtetni, hogy igen. A létező gyógyszerekkel való kezelés eredményeiből kiindulva újabb készítményektől elvileg elvárhatnók, hogy az előzőknél jobbak legyenek. Sajnos, ez csak részben sikerül: a legjobb, a legújabb készítménynél is mindig szükségünk van még jobbra. Az okok közül az egyik a mellékhatásokban rejlik. Az új, pontosan megtervezett 8000—10 000 vegyi szerkezet közül napjainkban csak egynek-egynek van esélye arra, hogy gyógyszerként használhassák. Ismétlem, nem véletlenül kipróbált, hanem jól megfontolt elképzelések, mérések, számítások alapján megtervezett vegyületekről van szó. A hatásosabbnál hatásosabb vegyületek közül egy évtizeddel ezelőttig a legerősebbet választották ki — feltéve természetesen, ha kiállta a sok próbát, amelyet a szerzők oly világosan leírnak. Ezek az erős gyógyszerek azonban mellékhatásaikban is erősek. A nemkívánt kísérőjelenségek kétfélék: egy részük előre sejthető, mert a mellékhatás éppen a hatásmechanizmus egyik velejárója; más részük meglepetészerűen lép fel, sem a gyógyszer megtervezője sem az orvos nem számít rájuk. Ezért az elmúlt évtizedben érdekes változás állt be szemléletünkben. Kevésbé lelkesen, lényegesen óvatosabban nyúlunk a legújabb készítményekhez, mint a hatvanas-hetvenes években. Ha egy hasonló hatású gyógyszer-csoport egyes készítményei közül választhatunk, ma már figyelembe vesz-

szük, mióta forgalmazzák. A viszonylag hosszabb ideje használt gyógyszerek egy fokkal megbízhatóbbak, mint az a legújabb készítmény, amelyet egyelőre csak néhány száz vagy ezer esetben próbáltak ki. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a régi gyógyszerek közül mindmáig fennmaradtak különösebb megfontolás nélkül alkalmazhatók. A fenacetint például egy évszázada használják, sok láz- és fájdalomcsillapító összetételében szerepel. Hosszabb használatára során azonban súlyos vesekárosodás léphet fel; némelyik európai országban több ezer „fenacetin-vesés” beteget tartanak nyilván.

A gyógyszertervezés mintaképe az ésszerű, logikus következtetések láncolatának. Ennek ellenére a betegek kezelhetősége szempontjából továbbra is sok a szubjektív tényező. A magas vérnyomásos betegek kezelésében használt gyógyszerek például az esetek nagy részében a jól mérhető tulajdonképpeni hatás mellett annyira kedvezőtlenül befolyásolják a beteg közérzetét, hogy miatta sokan eltérnek az előírt adagok rendszeres használatától. Tegyük még hozzá, hogy a legértékesebbnek ígérkező egyik készítmény, melyet a magas vérnyomásos betegek kezelésében csak néhány éve használnak, nem tartozik a megtervezett gyógyszerek sorába. Pontosabban a terv más volt, mint az eredmény: az illető szert náthás betegek kezelésére dolgozták ki, és szinte véletlenül derült ki, hogy csökkenti a magas vérnyomást... Ellenérveket keresnénk Buchwald Péter és Bodor A. András vezérgondolatának cáfolására? Távolról sem. Az általuk bemutatott folyamat az egyedüli járható út a kutatásban. Inkább arról van szó, hogy a gyógyszertervezéshez a gyógyszerfigyelő szolgálatok jelzései is hozzátartoznak — persze már csak azután, hogy a készítményt forgalomba hozták. Az eredeti elképzelés háttérbe szorulhat, a mellékhatásként számon tartott tulajdonság viszont főhatássá válhat.

Korunk embere túl hamar, túl könnyen nyúl gyógyszerhez. A jövőben még a mainál is nagyobb szerepet töltsen majd be életünkben a gyógyszer. Olyan készítményekre van szükségünk, melyekkel kedvezően befolyásolható életfolyamataink. A megelőző szemlélet nemcsak közegészségügyi, táplálkozásügyi, munkaegészségügyi vonatkozásokon alapszik. A cél a kedvezőtlen irányba terelődő anyagcserefolyamatok befolyásolása, a káros környezeti tényezők kivédése, a stressz biokémiai következményeinek ellensúlyozása. Ezt a követelményt úgy kell értelmezni, ahogyan Buchwald Péter fejtegetéseiből követke-

zik (*Ami a társadalmi nevelés feladata volna és Az ideális kiindulópont*).

A környezetből állandó jelleggel jutnak az emberi szervezetbe abban nem termelődő anyagok. Ezek nagy része az élelmiszerekben található, más részüket gyógyszerként használjuk. A két csoport között környezeti (ökológiai) szempontból nem mindig éles a különbség. Vitaminoknak neveztek el olyan jól ismert biológiai hatásokkal rendelkező vegyületeket, melyeket az élelmiszerek tartalmaznak, de amelyeket adagolnak gyógyszer gyanánt is. Ezzel szembeállíthatók — szintén ökológiai szempontból — azok a vegyületek, amelyek a természetben nem fordulnak elő, a gyógyszerkutató tervezi meg őket. A harmadik nagy csoportot azok az anyagok alkotják, amelyek az emberi szervezetben képződnek, de amelyek bioszintézise sok esetben hiányos. Ezek egy részét neveztek el felismerésük időszakában hor-

monoknak. Az elmúlt néhány év során a gyógyszerkutatás leglényegesebb eredményeit az emberi szervezetben képződő, rendkívül kis mennyiségben hatóanyagok felismerése, előállítás és — néhány esetben — szintézise terén érték el. Elméletileg az első és a harmadik csoportba tartozó természetes anyagok a legalkalmasabbak arra, hogy segítségükkel hiányzó vegyületeket lehessen pótolni, esetleg helyettesíteni, életfolyamatokat lehessen kedvező irányban befolyásolni, végső soron betegségeket lehessen megelőzni. Ezek szerint vajon nem csak a természetben nem létező, megtervezett vegyületeket tartalmazó készítményeket kellene gyógyszernek tekinteni?

Bodor A. András a 2000. évig kalauzolt el bennünket könyvükben. Akkor majd bizonyára nemcsak a kérdést merjük megkockáztatni, hanem a választ is.

Rác Gábor

## Képes orvostörténet

A remek kiállítású kötet\* szerzője *Előszó helyett* című vallomásában a „lehetetlen” igyekszik megindokolni: azt, hogy ötvenhat képdalton csak a legszükségesebb szöveggel vezeti végig az olvasót az európai orvostudomány és „hüségesebb szolgálóéja”, a gyógyszerészet történetének több ezer éves múltján. A képek és a szöveg az ősember gyógyító tevékenységétől a modern orvostudomány megszületéséig, a legrégibb időktől a mikrobiológiai forradalom kibontakozásáig kalauzolnak.

A „maga mentsege” érveket kereső szerzőt teljesítménye igazolja. A könyvek születését, sorsát csak részben határozza meg a megrendelő igénye; létrejöttükben az író leküzdhetetlen közlési kényszere játszik döntő szerepet — az a vágya, hogy művészi formában fejezzen ki valamely igazságot. Antall Józsefet a magyar társadalom a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár főigazgatójának tisztével bízta meg. Eddigi munkássága azt bizonyítja, hogy nem könnyű feladatát a nemes célhoz méltón látja el, e műve pedig szakmai illetékességét és alkotóképességét példázza.

Századunk vége felé egy ilyen munka szerzője joggal teheti fel a kérdést ma-

gának: „Indokolt-e egyáltalában külön foglalkozni az európai orvostudomány és gyógyszerészet fejlődésével?” (Értsd: sok évszázados téves beidegződések rabjaként nem válnak-e valami hibás Európa-centrizmus áldozatává?) Antall József indoklása megnyugtató: „Senki sem állíthatja, hogy a nagy felfedezések, a nagy találmányok mind Európában születtek. De az európai tudományos fejlődésnek (és benne az orvostudományak) vitathatatlanul megvolt az a nagyszerű tulajdonsága, hogy súlyos akadályok, átmeneti visszaesések után is mindig magára talált, még a legkedvezőtlenebb történeti helyzetben sem kövült meg, mint annyi más kultúra esetében megállapítható, hanem céltudatosan haladt előre. Az európai szellemi életet belső dialektikája mindig kimozdította a tepszpedés állapotából. A nagy történeti civilizációban, átfogó kultúrákban aligha találunk még egy példát erre a megújulási képességre, mely a társadalmi fejlődés különböző lépcsőfokait mind végigjárta.” A szerzőnek minden bizonynyal abban is igaza van, hogy „Európa népeinek más kultúrákhoz képest a belső szellemi felhalmozóképeség mellett megkülönböztető jegye a nyitottság; soha nem szigetelődött el, legfeljebb — földrajzi fekvése következtében — végállomásává vált a különböző irányokból érkező hatásoknak, és magába is olvasz-

\* Antall József: Az európai orvostudomány és gyógyszerészet emlékei. Corvina. Bp., 1981.

totta ezeket a kívülről jövő ismereteket. Nem véletlen tehát, hogy az újkorban kibontakozó egyetemes tudomány „európai arcú” tudományként vált nemzetközivé, az emberiség közkincsévé.

A bevezető tanulmány mondatai nem fellengősek és nem szószaporítók. Eleganciájuk titka érthetőségük. Tömör, pontos fogalmazással, veretes stílussal kéri az olvasót, hogy fogadja el a szerzőt „egyoldalú beszélgetőpartnernek”, aki bemutatja neki az európai orvostudomány és gyógyszerészet emlékeit. Antall József előre jelzi, hogy amikor a magyar orvostörténetről talán bővebben szól, mint ahogy az egyetemes teljesítményekhez képest indokoltnak látszik, nem a kis népeket jellemző túlzó hajlamnak enged. Nem a hivalkodást akarja szolgálni, hanem a kis népek hivatását tudatosítja: a fennmaradásra, sajátos szellemi és anyagi javaik megőrzésére való törekvésük jogosságát és szükségességét.

A kötet képanyaga bizonyos csoportosításban az időrendet követi. Szinte mérhetetlenül gazdag kultúrtörténeti „tárházból” kellett az ötvenhat képdalra csak a legjellemzőbbet, a művészet- és orvostörténeti szempontból egyaránt legkiemelkedőbbet kiválogatni. Az ásatások őskori leleteitől a mikrobiológiai forradalom megvalósulását biztosító modern eszközökig minden a fejlődést tükrözi, a medicina szakosodásáról, e folyamat hatásairól tanúskodik.

Nemcsak a könyveknek, a képeknek is megvan a maguk sorsa. Ezt érezzük, amikor az illusztrációs anyag esztétikai és didaktikai értékeinek szerencsés ötvöződését látjuk a reprodukciókon. Az ifjabb David Teniers *Sebészeti műtét* és *A borbélybeszéd műhelye* című alkotásai születési helyük — a németalföldi életképfestészet egyik legkiválóbb mesterének műhelye — után itt találkoznak újra testvéri közelségben: az eredetieket a madridi Prado és a budapesti Szépművészeti Múzeum őrzi. Az

augsburgi mester 1477-ben alkotott művén — *A siratóasszonyok Krisztus sírjánál* — az örvénylő ruharedőknek a test körvonalait csupán sejtető finom rajza, a lepel anyagának puha omlása nemcsak művészi élményt nyújt: a kép ugyanakkor fontos gyógyszerésztörténeti emlék is. Megőrökíti azokat a gyógyszeres-kenőcsös tégelyeket, melyeket a festő korának orvosai és gyógyszerészei használtak. Ezek szinte változatlanul ugyanilyen alakban maradtak fenn a mai napig. Goethét idézem: „A művészet számunkra a kimondhatatlant közvetíti, ezért esztelenségnek tűnik ugyanazt újból közölni akarni.”

Egyetlen képdalt, az 54.-et, úgy érzem, mégis ismertetnem kell. A budai Apród utca 13. számú háza, amelyet rajta látunk, a XVIII. század végén épült eredetileg klasszicizáló barokk stílusban. Az 1810-es nagy tűzvész elpusztította ugyan, de hamarosan újjáépítették: ekkor nyerte ma is meglevő copf stílusú, jellegzetes füzérdíszítésű köntösét. A sikerült színes felvétel már első pillantásra tökéletesen a nyelvújítás századának hangulatát idézi, csupán a járókelők korunkbeliek. A bejárat kovácsoltvas keretében az üveglapnál Borsos Miklós *Anyaság* című plasztikáját látjuk, amint „az anyák megmentője” hamvai felett őrködik. A szülőházban talált otthonra a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum. A könyv lapjain megelevenednek a kövek, a tárgyak rögzítette emlékek. A ház tágra nyitott ablakai beengedik a fényt, ajtai kitarulnak a vendégek előtt. Az intézmény híd a magyar és az egyetemes orvostudomány történetével foglalkozók között, s Európában az egyetlen, amely együtt mutatja be az orvostudomány és a gyógyszerészet fejlődését. Vezetőjének, ezúttal mint a szép és tanulságos könyv szerzőjének hálával tartozunk az „egyoldalú beszélgetésért”, mely arról győz meg, hogy a világ nem olyan szegény színben és fényben, mint sokan hiszik.

Kótyay Pál

## JAMES W. BOTKIN—MAHDI ELMANDJRA—MIRCEA MALIȚA: ORIZONTUL FĂRĂ LIMITE AL ÎNVĂȚĂRII

Vajon csak sokkhelyzetben tanul az emberiség? Miért ragaszkodunk rögeszmésen megszokott tanulási rutinjainkhoz, ha sorozatosan kudarcot vallunk velük? Miért kell mindig az események után kullognunk, és — a bekövetkező katasztrófák nyomán — utólagosan megtanulnunk a leckét, amikor a világ ún. globális problémáival szemben ez az adaptációs stratégia szemmel láthatóan nem bizonyul hatékonynak?

Ezekkel a nyitott kérdésekkel zárul a Római Klub jelentése, *A tanulásnak nincsenek határai!* (*No Limits to Learning*, 1979), mely a katasztrófák „túlélésére” való felkészülés jegyében „a jelenlegi helyzettel megbirkózni képes új pedagógiai stratégiák kialakításához és elfogadtatásához” kíván hozzájárulni.

Ha a világ „nyílt tanuló rendszer” — következett a jelentés —, akkor a „megőrző” (maintenance) tanulás helyett csakis az „újító tanulás” biztosíthatja a fenyegető világgatasztrófák túlélésének esélyét. Ez az új tanulási stratégia azonban semmiképpen sem univerzális világmodell. Szigorúan tiszteletben tartja „a sajátosságához, a mássághoz, a sokféleséghez való jogot”. „Kulturális identitás nélkül nincs emberi méltóság — szögezi le a jelentés. — A fű meghajlik a vihar előtt, de ez nem emberhez méltó túlélési stratégia.” A kulturális identitás olyan tanulási probléma, amelyet nem lehet globálisan egységesíteni és nemzetközileg újraelosztani. Ezért az újító tanulás a kultúrák „többes számából”, a különböző kultúrák kölcsönhatásából, termékeny dialógusából indul ki. Egy ilyen, a kultúrákat kölcsönösen gazdagító dialógusra viszont csak akkor kerülhet sor, ha „megtanultuk” maximálisan tiszteletben tartani „mások (egyének és csoportok) értékeit”.

A kulturális azonosság erősítésének stratégiája a jelentés koncepciójában szorosán összefonódik a „globális szolidaritás” igényével. Mindmáig számtalan esetben vezetett súlyos konfliktusokhoz a kizárólagosságok gyakorlata, gondolkodásunk sarkító hajlama — hangsúlyozza a jelentés. „A sokféleséget szembeállítottuk az egységgel, az autonómiát az integrálódással, a planetáris gondolkodásmódot a nemzetek függetlenségével.” Ez a szemléletmód vagy elszigetelődéshez, nemzetietnikai elzárkózáshoz, vagy a kulturális identitás, a kulturális autonómia, a vernakuláris nyelv (anyanyelv), a sajátos történelem és a sajátos intézmények teljes semmibe vételéhez vezetett. A „más értékek” tiszteletben tartása ezért önmagában csak az értékek „többes számát” biztosítja. A tényleges dialógushoz szükség van az elfogadható közös (univerzális) értékek minimumában való megegyezésre is, a globális szempont egyfajta minimális konszenzusára, mely lehetővé teszi, hogy a világproblémákat ne csak a saját kultúránk szemszögéből, hanem összemérve távlatból is szemügyre vegyük.

A román nyelvű kötet a Római Klub képzési-nevelési koncepciójának salzburgi vitáját is tartalmazza. E vitában számos kritikai megjegyzés hangzott el, különösen „a sokféleség szükségszerű korlátozásának” és „az adaptatív tanulási folyamatok elutasításának” javaslatát vitatták eltérő álláspontokról. Többen is nehezmenyéztek, hogy a jelentés szerzői koncepciójukban túl nagy szerepet szánnak „a bal agyféltekének”: a lineáris-deduktív gondolkodásnak, a verbális-rationális megoldásoknak, a kép és a képzelet, a tolerancia, az empátia és a szolidaritás rovására. Nem véletlen — mondják —, hogy maga a jelentés sem tud elszakadni a hagyományos kifejezésformától: az újító gondolatok a „legkonzervatívabb” módon — írott szövegben — jelentkeznek. A jelentés e gyengéivel azonban maguk a szerzők is tisztában vannak. „Számunkra, akik különböző kultúrákat képviselünk — írják —, ez a hármas dialógus a kölcsönös türelmesség műhelye volt. Megtanultuk, milyen fontos hozzászólni egymás szokatlan érvelésmódjához, és kilépni saját diszciplínánk megszokott fogalmi rendszeréből. Ilyenkor jön rá az ember, milyen nehéz áthidalni az „emberi szakadékokat” (human gap), a kultúrák, értékek, ideológiák, fajok és vallások mélyülő ellentéteit. Mégis, úgy véljük, együttesen eljutottunk a megértésnek arra a fokára, ahová külön-külön sohasem érkeztünk volna el.” (*Editura politică. Buc., 1981.*)

A. J.